

## پرفسور هرتسفلد و خروج غیرقانونی آثار باستانی

\* کریم سلیمانی دهکردی

دانشگاه شهید بهشتی

### چکیده

پرفسور هرتسفلد در سال 1307 ش بر اساس تصویب «مجلس شورای ملی» به جهت تدریس در رشته تاریخ، جغرافیای تاریخی و باستان‌شناسی به استخدام دولت ایران درآمد. او در طی سال‌های 34 - 1312 م از طرف مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو مأمور کاوش در تخت جمشید شد. وی در روز 6 مرداد 1312 قصد داشت با اتومبیل شخصی خود از مرز خسروی در غرب کشور خارج شود. مأموران گمرک تعداد 27 قطعه آثار عتیقه را از جامه‌دان او کشف و توقیف کردند.

کلیدواژه‌ها: ارنست هرتسفلد، تخت جمشید، قاچاق اشیاء عتیقه، مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو.

### Professor Ernest Herzfeld and Smuggling of Archaeological Work

Karim Soleimani Dehkordi, Ph.D.  
Assistant Professor, Department of History  
Faculty of Letters and Human Sciences, Shahid Beheshti University

#### Abstract

After The National Parliament's ratification in 1928, Prof. Ernest Herzfeldin came in the service of Iranian state to teach the subjects: History, Historical Geography and Archaeology. He was ordered by The Oriental Institute of the University of Chicago to excavate in The Persepolis 1931-34. Herzfeld wanted to cross the Khosrawis Frontier in the west of the country with his own automobile on the 6th Mordad 1312. Twenty seven archaeological pieces from Herzfeld's suitcase were discovered and confiscated by customs officers.

Keywords: Ernest Herzfeld, The Oriental Institute of the University of Chicago, Persepolis, Smuggling of Archaeological Works.

\* دکترای ایران‌شناسی از دانشگاه بامبرگ آلمان، استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

پرفسور ارنست هرتسفلد (ERNEST HERZFELD) باستان‌شناس سرشناس آلمانی که در طی عمر خود (1879 - 1948) آثار بسیار ارزشمندی از جمله کتاب «زرتشت و عصر او» را از خود به جای گذاشت (Kipfer 2000: 235). براساس جدولی که آقای دکتر عزت‌الله نگهبان عرضه می‌دهد اولین تماس هرتسفلد با آثار باستانی ایران در سال 1289 ش/ 1910 م بود (نگهبان 1376: 484). پرفسور هرتسفلد هنگامی که ریاست هیئت حفاری در تخت‌جمشید را به عهده داشت، در تابستان 1313 ش متهم به خروج غیرقانونی بعضی از اشیاء عتیقه از کشور شد.

اسناد مربوط به قاچاق آثار عتیقه ایران در بایگانی سازمان اسناد ملی ایران و نیز مرکز اسناد وزارت امور خارجه ایران موجود است. مقدار بسیار کمی از این اسناد در بایگانی اسناد نخست‌وزیری ایران که در اختیار سازمان اسناد ملی ایران قرار دارد، موجود است. نگارنده به جهت تکمیل اسناد خود در «مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی و گردشگری» وابسته به سازمان میراث فرهنگی ایران مراجعه نمود. اگرچه اسناد کمی درباره اشیاء دزدیده شده طبقه‌بندی گردیده است، ولی در آن‌جا هیچ‌گونه سندی درباره قاچاق آثار عتیقه توسط هرتسفلد نیافت. در منابع منتشر شده به جز کتاب آقای رشید کیخسروی اشاره‌ای به موضوع مورد بحث مقاله حاضر نشده است. نامبرده به‌طور غیرمستند نسبت غارت اشیاء را به هرتسفلد می‌دهد «... از اواخر سال 1309 حفاری تخت‌جمشید به سرپرستی پرفسور هرتسفلد امریکایی (?) آغاز گردید و این پرفسور معلوم‌الحال تا دیماه 1313 در سمت ریاست هیأت علمی تخت‌جمشید این آثار باستانی بی‌همتا را به غارت برد» (کیخسروی 1334: 405). البته هرتسفلد امریکایی نبود، ولی در سال 1309 ش از جانب انستیتوی شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو مأمور حفاری در تخت‌جمشید می‌شود (مصطفوی 1334: 405). اسناد موجود نشان می‌دهد اولین کسی که به سفر «قریب‌الوقوع» هرتسفلد شک کرد و آن را به وزارت معارف تهران گزارش نمود، سیدمحمدتقی مصطفوی بود<sup>1</sup> در واقع تعقیب حرکات پرفسور هرتسفلد از همین‌جا شروع شد که در نهایت در مرز خسروی خاتمه می‌یابد. سیدمحمدتقی مصطفوی (1284 - 1359 ش) در سال 1304 ش تحصیلات متوسطه خود را در مدرسه دارالفنون به پایان برد و سپس به استخدام وزارت معارف درآمد. نامبرده در سال 1307 در رشته حقوق فارغ‌التحصیل شد و در 1310 به خدمت در شعبه «عتیقات وزارت معارف» مشغول شد (مصطفوی 1381: 12). وی در سال 1316 به ریاست اداره کل عتیقات به مدت دو سال منصوب شد و سپس عهده‌دار مسئولیت اداره موزه ایران باستان گردید و در سال 1337 ش بازنشسته شد (همان 12 - 13).

1 - سازمان اسناد ملی ایران، 297026396/ع2 آپ1، سند 32-30 اردیبهشت 1312.

با وجود تماس نزدیک سیدمحمدتقی مصطفوی با هرتسفلد و نظارت دقیق او بر عملیات حفاری در آثار اصلی، وی اشاره‌ای به خروج غیرقانونی اشیاء عتیقه توسط هرتسفلد نمی‌کند. علی‌اصغر حکمت پس از ترجمه کتاب هرتسفلد «تاریخ باستانی ایران بر بنیاد باستانشناسی» از پروفیسور فردریک کرافتر (FRIEDRIK KRAFTER) باستانشناس آلمانی و همکار هرتسفلد در حفاری‌های تخت‌جمشید، تقاضا می‌کند که شرح حال مختصری بر زندگی پرفسور هرتسفلد بنویسد. ارنست امیل هرتسفلد در 23 ژوئیه 1879 در ایالت نیدرزاکسن (NIEDER SACHSEN) آلمان به دنیا آمد و در ژانویه 1948 در شهر بال (BASEL) سوئیس از دنیا رفت (هرتسفلد 1354: 8-11). وی به زبان‌های انگلیسی، فرانسه، یونانی، عبری، لاتین، عربی و فارسی مسلط بود. «او از سال 1903 تا 1906 زیردست استاد مشهور خود پرفسور دلیتزش (DELITZSCH) در اکتشافات باستانشناسی آشور شرکت کرد و به اصول فنی حفاری آشنا شد و زبان آشوری را نیز آموخت» (همان: 9).

هرتسفلد در سال‌های 1905 و 1910 از پاسارگاد و تخت‌جمشید و تعداد دیگری از مناطق باستانی ایران دیدن و درباره آن‌ها تحقیق کرد. نامبرده در 5 ژانویه 1924 (17 جدی 1302ش) بنا بر درخواست رسمی فیروزمیرزا نصرت‌الدوله، والی وقت فارس، اقدام به یک مطالعه گسترده شش هفته‌ای نمود. او در این مطالعه ضمن وضعیت‌سنجی از تخت‌جمشید، یک نقشه عمومی از وضع موجود آن جا تهیه نمود (مصطفوی 1334: 404).

مجلس شورای ملی به ریاست حسین پیرنیا در تاریخ 3 خرداد 1307 طی یک مصوبه پنج ماده‌ای به دولت ایران اجازه داد که پرفسور هرتسفلد «معلم دارالعلوم برلن» را برای مدت سه سال به استخدام خود درآورد.<sup>2</sup>

دولت ایران در 17 دی 1307 با انعقاد یک قرارداد 11 ماده‌ای هرتسفلد را برای مدت سه سال به منظور «معلمی تاریخ و جغرافیای تاریخی و آرکولوژی (علم آثار عتیقه) استخدام» نمود.<sup>3</sup>

وی برای سال‌های 34 - 1931 از طرف مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو مأمور کاوش در تخت‌جمشید شد. در طی این سال‌ها بود که هرتسفلد موفق شد آثار بسیاری را از زیر خاک بیرون آورد (واندنبگ 1348: 29).

هرتسفلد ایران را در 1934 (1313ش) ترک کرد و اریک اشمیدت (E.SCHMIDT) باستان‌شناس آمریکایی، به جای وی تا سال 1939 (1318ش) به حفاری در تخت‌جمشید

2 - سازمان اسناد ملی ایران، 643/293006952 ق 5 ب آ 1.

3 - سازمان اسناد ملی ایران، 847/297035296 ل 3 آ پ 1، سند 23741/9083 - 1307/10/17.

ادامه داد (همان: 30). هرتسفلد در سال‌های 36 - 1935 م در انگلستان به سر برد و در همین ایام کتاب «تاریخ ایران بر پایه باستان‌شناسی» را منتشر کرد (هرتسفلد 1354: 11).

چنانچه در مقدمه مقاله حاضر بیان شد، سیدمحمدتقی مصطفوی ناظر مرمت در تخت‌جمشید در ضمن عملیات حفاری‌های پاییز 1312ش نسبت به رفتار پرفسور هرتسفلد دچار شک و تردید شد. وی در 30 اردیبهشت 1312 در چهارچوب گزارش‌های منظم خود از عملیات مربوط به تخت‌جمشید و نقش رستم به «وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» از «مسافرت قریب‌الوقوع پرفسور هرتسفلد» خبر داد.<sup>4</sup>

ظاهراً ناظر وزارت معارف در تخت‌جمشید سابقه ذهنی مناسبی از سفرهای پرفسور هرتسفلد نداشته که به «مقام وزارت» گزارش می‌دهد «...شاید تا ده روز دیگر پرفسور به آلمان عزیمت نماید. نظر به این که اطلاع قبلی آن مقام منیع از مسافرت این شخص لازم و تاکنون تصمیم قطعی در این که از کدام راه برود اتخاذ ننموده و ممکن است خبر حرکت مشارالیه دیر به عرض عالی برسد؛ به این جهات فدوی از حالا قصد مسافرت مزبور معروض حضور مبارک داشته تا در حصول اطلاع از این مسافرت تأخیری رخ ندهد.»<sup>5</sup> و این در حالی است که در اوایل اردیبهشت ماه سفارت آلمان از «اداره تذکره و سجلات وزارت امور خارجه دولت شاهنشاهی ایران» برای خروج پرفسور هرتسفلد از طریق بوشهر تقاضای ویزا کرد.<sup>6</sup> لذا وزارت امور خارجه ایران به نام برده «ویزای سیاسی نمره 17 - 1312/2/6» برای خروج از مرز بوشهر را صادر نمود.<sup>7</sup>

علت «قریب‌الوقوع» خواندن مسافرت پرفسور هرتسفلد توسط سیدمحمدتقی مصطفوی به این دلیل بود که پرفسور هرتسفلد با وجود این که بیش از بیست روز ویزای خروج خود را دریافت کرده بود، قصد خود را از سفر به اطلاع مسئولین ایرانی نرسانده بود. مهمتر این که وی می‌بایست منتظر می‌ماند تا مسیو کرافتر (KRAFTER) معمار تخت «که به آلمان عزیمت نمود و قرار بود پس از مراجعت مشارالیه هرتسفلد به آلمان مسافرت نماید.»<sup>8</sup> هشت روز بعد از گزارش ناظر مرمت وزارت معارف، در یک نامه محرمانه فوری و مستقیم نگرانی‌های

4 - سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 32 - 30 اردیبهشت 1312.

5 - همان.

6 - آرشیو وزارت امور خارجه ایران، 3 - 43/26 - 25 - 1312ش.

7 - همان.

8 - سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 32 - 30 اردیبهشت 1312.

حاصل از سفر قریب‌الوقوع هرتسفلد را در خطاب به وزارت مالیه با وضوح بیشتری بیان می‌دارد «پرفسور هرتسفلد خیال مسافرت به آلمان دارد به طوری که می‌گویند مشارالیه در سفارت آلمان دارای عنوانی است که به موجب آن ممکن است بارهایی که همراه دارد در سرحد باز و معاینه نشود. در صورتی که معاینه و تفتیش آن‌ها بسیار لازم است. بنابراین متمنی است دستور مقتضی به اداره کل گمرکات صادر فرمایید که در سرحد جامدان و صندوق و سایر بارهای مشارالیه را تحت تفتیش و رسیدگی قرار بدهند.»<sup>9</sup>

وزارت معارف در یک نامه محرمانه دیگر به تاریخ 9 خردادماه به وزارت مالیه اعلام می‌دارد «پرفسور هرتسفلد چند روز دیگر به آلمان مسافرت می‌کند. از قرار مسموع در سنوات قبل صندوق‌های ایشان را در سرحد باز نمی‌کردند.» بنابراین از وزارت مالیه تقاضا می‌شود «متمنی است مقرر فرمایید که مأمورین مربوطه البته با رعایت مراسم ادب که مقتضی مقام ایشان است، محتویات کلیه صندوق‌ها و بارهای ایشان را کاملاً معاینه نمایند.»<sup>10</sup> در 11 خرداد وزارت مالیه به وزارت معارف اطلاع می‌دهد «به اداره کل کرمان دستور داده شد که محتویات صندوق‌های آقای پرفسور هرتسفلد را معاینه نمایند ولیکن مرقوم نفرموده‌اید مشارالیه از چه راهی حرکت می‌کند.»<sup>11</sup>

در پاسخ نامه فوق، وزارت معارف اذعان می‌داد «چون آقای هرتسفلد خط سیر خود را معین نکرده است، بنابراین نمی‌توان به‌طور تحقیق معین نمود از کدام مرز خارج خواهد شد علی‌الظاهر خروج مشارالیه از بوشهر یا محمره یا قصر شیرین خواهد بود.»<sup>12</sup>

در این میان هرچه زمان می‌گذرد نگرانی مسؤولان ایرانی از یک طرف بیشتر می‌شد و از طرف دیگر وی را در محل اقامتش، شیراز، زیرنظر می‌گیرند. فیوضات مأمور اداره معارف شیراز طی تلگرافی در 9 خرداد به وزارت معارف اطلاع می‌دهد، هرتسفلد هنوز در شیراز به سر می‌برد ولی نام برده «در انتخاب طریق حرکت مردد می‌باشد. بعد هرچه کشف شد عرض می‌شود.»<sup>13</sup>

وزارت مالیه در اواخر خرداد از وزارت معارف استعلام می‌نماید «... معلوم فرمایید پرفسور هرتسفلد تذکره سیاسی از دولت آلمان دارد، یا تذکره عادی. مقصود این است معلوم شود

9- سازمان اسناد ملی ایران، سند 1312/3/8.

10- سازمان اسناد ملی ایران، سند 8044 - 1312/3/11 ش.

11- سازمان اسناد ملی ایران، سند 8044 - 1312/3/11 ش.

12- سازمان اسناد ملی ایران، سند 2641 - 6172 - 1312/3/14 ش.

13- سازمان اسناد ملی ایران، سند 1279 - 1312/3/19.

ویزای خروج از وزارت جلیله امور خارجه تحصیل می‌نماید، یا از اداره نظمیه»<sup>14</sup> بنابراین وزارت معارف در ارتباط با نوع «تذکره» هرتسفلد و این که ایشان جزء اعضاء هیأت سیاسی است یا نه، از وزارت امور خارجه کمک می‌گیرد.<sup>15</sup>

وزارت امور خارجه ایران در تاریخ 10 تیرماه به وزارت معارف جواب می‌دهد که هرتسفلد «از طرف دولت آلمان تذکره سیاسی در دست دارد و اگرچه به ملاحظاتی به تذکره او بهتر است که ویزای سیاسی داده نشود، مع ذلک اشتهاً در تاریخ 6 اردیبهشت برای مدت یک ماه از طریق بوشهر به مشارالیه ویزای سیاسی داده شده لکن برطبق اطلاع واصله، مشارالیه تا تاریخ 7 خرداد در شیراز بوده و تا حالیه از ویزای مذکور استفاده ننموده است. چون پروفیسور مشارالیه دارای تذکره سیاسی است به تذکره او در وزارت امور خارجه ویزای خروج داده خواهد شد؛ منتهی ویزای مجانی داده می‌شود، نه ویزای سیاسی.»<sup>16</sup> بعد از چهار روز وزارت معارف مصرانه از وزارت امور خارجه تقاضا می‌کند «نظر به مذاکراتی که در اطراف مرمت و حفاری در تخت جمشید شایع است، تمنی دارد به تذکره آقای پروفیسور هرتسفلد ویزای مجانی داده شود تا وسایل تفتیش بارهای مشارالیه در موقع خروج از سرحد کاملاً فراهم گردد.»<sup>17</sup>

وزارت مالیه با دقت تمام مسأله خروج هرتسفلد از ایران را پی‌گیری کرده و از اداره تذکره وزارت امور خارجه درخواست می‌کند هرگاه به هرتسفلد ویزای خروج داده شد، یک نسخه از آن نیز برای وزارت مالیه ارسال شود تا وزارتخانه مزبور نیز به‌طور کامل در جریان مسافرت هرتسفلد قرار داشته باشد.<sup>18</sup>

سرانجام آقای هرتسفلد تصمیم می‌گیرد از ایران خارج شود، لذا سفارت آلمان در تهران به تاریخ 21 ژوئیه 1933 از «اداره تذکره و تابعیت و سجلات وزارت امور خارجه دولت شاهنشاهی ایران» برای آقای هرتسفلد که از طریق کرمانشاهان عازم آلمان می‌باشد، تقاضای ویزای سیاسی کرد.<sup>19</sup> (همان: سند 11 - 43/26 - 25). وزارت امور خارجه ایران در 31 تیرماه همین سال برای هرتسفلد ویزای مجانی صادر کرد.<sup>20</sup>

14 - سازمان اسناد ملی ایران، سند 9884 - 1312/3/27.

15 - سازمان اسناد ملی ایران، سند 7437/3166 - 1312/3/30.

16 - آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سند 5 - 43/26 - 1312/25 ش.

17 - سازمان اسناد ملی ایران، سند 228/297026396 غ 2 آپ 1، سند 8539/3713 - 1312/4/14.

18 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 7 - 43/26 - 1312/25 ش.

19 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 11 - 43/26 - 1312.

20 - همان.

پرفسور هرتسفلد در روز 6 مرداد ماه 1312 با اتومبیل شخصی خود از طریق قصرشیرین برای خروج از ایران وارد گمرک خسروی شد. مأمورین گمرک خسروی در چمدان وی 27 قطعه از آثار عتیقه کشف کردند که و توسط رئیس دفتر گمرک خسروی، فلیپ، و بقیه مسئولین گمرک صورت مجلس شده هرتسفلد شخصاً آن را امضا کرد.<sup>21</sup>

سیدحسین تقی‌زاده، وزیر مالیه وقت، در یک گزارش کوتاه آن‌چه را که در ارتباط با پرفسور هرتسفلد در گمرک خسروی گذشت، برای وزیر امور خارجه توضیح می‌دهد.<sup>22</sup> در گزارش مزبور تأکید شده است که مأمورین ایرانی در گمرک خسروی با پرفسور هرتسفلد در کمال ادب رفتار کرده‌اند و چون از نامبرده درباره محتویات چمدان‌های وی استعلام نمودند، او درباره همه آن‌ها توضیحات لازم را داد؛ ولی از توضیح درباره یک جامه‌دان کوچک خودداری نمود، «این مسأله در متصدیان گمرک تولید سوءظن نموده؛ خلاصه آن که حدس می‌زدند شخص مزبور اشیاء عتیقه خیلی گرانبها همراه خود دارد.»<sup>23</sup> پرفسور هرتسفلد که انتظار نداشت مأمورین گمرک این چنین جدی چمدان‌های او را مورد بازرسی قرار دهند، به شدت عصبانی شد و حتی یک‌بار اشیاء عتیقه را از روی میز گمرک برداشت و تصمیم گرفت به تهران مراجعت نماید.<sup>24</sup> ولی ساعتی بعد از تصمیم خود منصرف شد و تمام اشیاء را در اختیار اداره گمرک قرار داد.<sup>25</sup>

متن یک سند حاکی از این واقعیت است که پس از حادثه مزبور، پرفسور هرتسفلد از کاوش‌های باستان‌شناسی محروم می‌شود.<sup>26</sup> اما همچنان او در محافل سیاسی و علمی ایران از احترام برخوردار بوده است.<sup>27</sup> وی در سال 1312 ش (1934) ایران را ترک کرد و به جای او اریک اشمیت اداره کاوش‌های تخت‌جمشید را به عهده می‌گیرد (واندنبه‌گ 1348: 30).

## نتیجه‌گیری

در ایامی که پرفسور هرتسفلد ریاست عملیات کاوش در تخت‌جمشید را به عهده داشت، تعداد زیادی از سنگ‌ها و مجسمه‌های تخت‌جمشید به‌طور قاچاق از ایران خارج شده و در شهرهای

21 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 37 - 43/26 - 25 - 1312 ش (به کپی این سند در ضمیمه مقاله مراجعه شود).

22 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 29 - 43/26 - 25 - 1312 ش (به کپی این سند در ضمیمه مقاله مراجعه شود).  
23 - همان.

24 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 35 - 43/26 - 25 - 1312 ش.

25 - آرشیو وزارت امور خارجه، سند 36 - 43/26 - 25 - 1312 ش.

26 - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد مجموعه نخست‌وزیری، شماره تنظیم، 102008، شماره پاکت 1773، سند 48101/5307 - 1313/11/18.  
27 - همان.

پاریس، شیکاگو، بوستون و نیویورک به فروش می‌رفته است. این امر توجه نمایندگی‌های سیاسی ایران در فرانسه و آمریکا را به خود جلب کرده و از طرف وزارت امور خارجه ایران مأموریت می‌یافته‌اند تا مسیر قاچاق اشیاء باستانی ایران را کشف کنند.

در تاریخ 3 اردیبهشت 1312 (16 مه 1933) سفارت ایران در پاریس درباره فروش «احجار منقوش تخت‌جمشید» که در پاریس به فروش رسیده است، گزارش می‌دهد.<sup>28</sup> در تیرماه 1312 به وزارت امور خارجه ایران گزارش می‌رسد که «هفت پارچه» از سنگ‌های تخت‌جمشید در معرض فروش قرار گرفته است، یکی از آن‌ها را به موزه بوستون و یکی دیگر در شیکاگو فروخته شده است.<sup>29</sup>

مقامات سیاسی ایران از قاچاق و فروش سنگ‌های تخت‌جمشید در آمریکا عصبانی و نسبت به آن به شدت حساس شدند. وزارت امور خارجه در نامه‌ای به «سفارت شاهنشاهی - واشنگتن» اعلام می‌دارد «وزارت امور خارجه به این موضوع نهایت اهمیت را داده و لازم می‌داند، اولاً تحقیقات کامل و دقیقی به عمل آید که حجاری‌هایی که در آمریکا دیده شده، به چه وسیله‌ای به آن جا رفته است. ثانیاً معلوم بنمایید که آیا طبق قوانین و مقررات دولت آمریکا، موزه‌ها یا اشخاص مجاز هستند که آثار تاریخی یک مملکتی را [که] برخلاف موازین قانونی آن مملکت و به‌طور سرقت خارج شده است، خریداری بنمایند یا خیر.»<sup>30</sup>

چنان‌چه پیش از این بیان شده، فروش سنگ‌های تخت‌جمشید در اروپا و آمریکا، مسؤولان ایرانی را بر آن داشت، تا مسیر قاچاق این اشیاء را کشف کنند. طبیعی بود، فعالیت‌های گروه کاوشگری که از طرف مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو در تخت‌جمشید به حفاری می‌پرداخت، از جانب مقامات ایرانی با دقت بیشتری زیر نظر گرفته شود، چنان‌چه حدس و گمان آن‌ها در مورد پرفسور هرتسفلد درست از آب درآمد. اگرچه خروج غیرقانونی اشیاء عتیقه از ایران در شأن یک چهره علمی بزرگ چون پرفسور هرتسفلد نبود و ایرانیان چند دهه بود که از خروج و سرقت ذخایر فرهنگی و ملی خود در رنج بودند؛ با وجود این مجامع علمی و سیاسی ایران شأن علمی این دانشمند آلمانی را از خطایی که توسط ایشان صورت گرفته بود، متمایز نمودند.

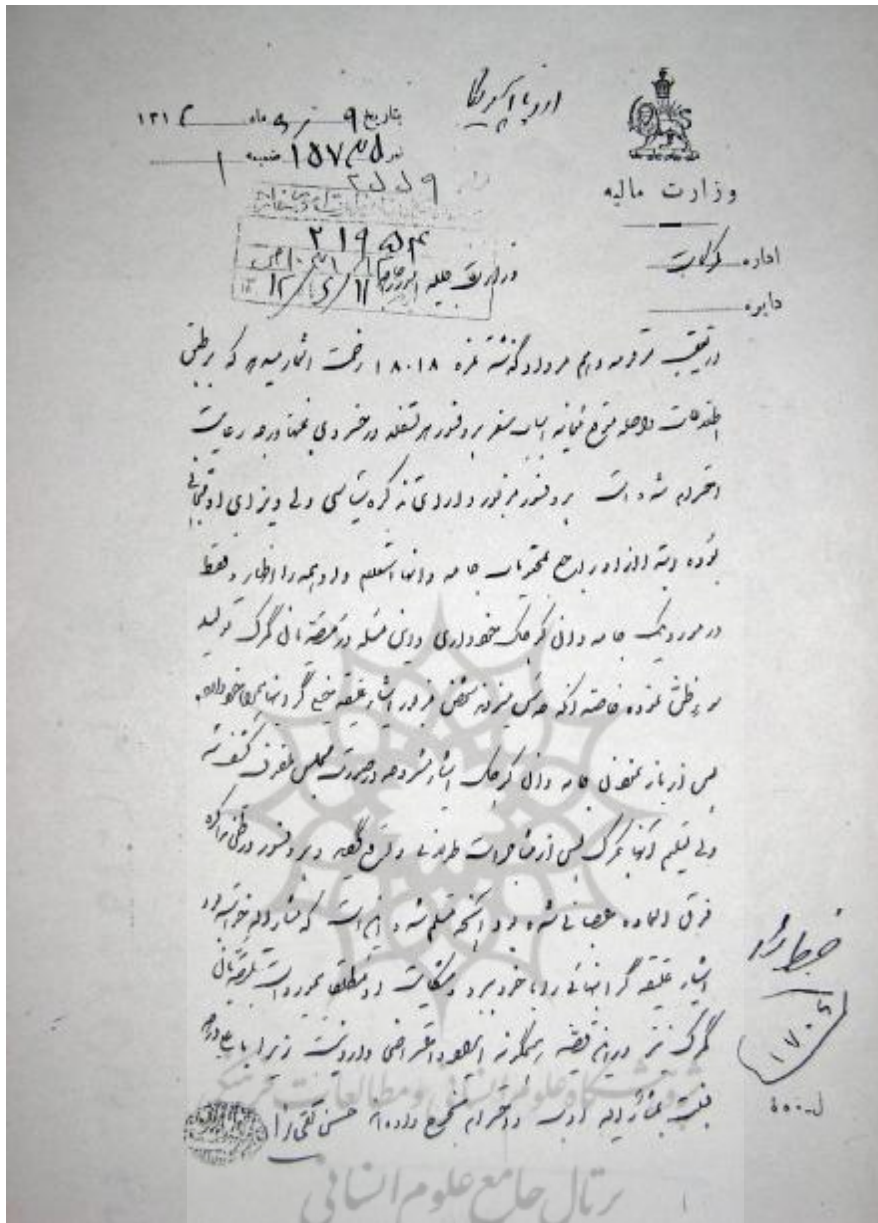
28 - وزارت امور خارجه ایران، تاراج میراث ملی، سند شماره 71، 1378.

29 - وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 64.

30 - وزارت امور خارجه ایران، سند شماره 63.







آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سند 29 - 43/26 - 25 - 1312 ش

## منابع

- کیخسروی، رشید. 1363. *دوران بی‌خبری، گنج زیویه و دردنامه روستاییان زیویه*. بی‌جا: ناشر رشید کیخسروی.
- مصطفوی، سیدمحمدتقی. 1334. *تلاش در راه خدمت به آثار ملی، گزارش‌های باستان‌شناسی*. جلد سوم. تهران: اداره کل باستان‌شناسی.
- \_\_\_\_\_ 1381. *مجموعه مقالات. گردآوری مهدی صدری*. جلد اول. تهران: انجمن آثار و مفاخر ملی.
- نگهبان، عزت. 1376. *مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور. وزارت امور خارجه ایران. 1378. *تاراج میراث ملی*. جلد چهارم. تهران: مرکز چاپ و انتشارات. واندنبرگ، لوئی. 1348. *باستان‌شناسی ایران باستان، با مقدمه گیرشمن*. ترجمه عیسی بهنام. تهران: دانشگاه تهران.
- هرتسفلد، ارنست (پرفسور). 1354. *تاریخ باستانی ایران بر بنیاد باستان‌شناسی*. ترجمه علی‌اصغر حکمت. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- Kipfer, B.A. 2000. *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*. Kluwer Academic: Plenum Publisher.

## اسناد منتشر نشده

- آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سند 3 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سند 5 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 7 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 11 - 43/26 - 25 - 1312.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 37 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 9 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 35 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- آرشیو وزارت امور خارجه، سند 36 - 43/26 - 25 - 1312 ش.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 32 - 30 اردیبهشت 1312.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 1312/3/8.

- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 5592/2571 - 1312/3/9 ش.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 8044 - 1312/3/11 ش.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 2641 - 6172 - 1312/3/14 ش.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 1279 - 1312/3/19.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 9884 - 1312/3/27.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 7437/3166 - 1312/3/30.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297026396 / 228 غ 2 آپ 1، سند 8539/3713 - 1312/4/14.
- سازمان اسناد ملی ایران، 293006952 / 643 ق 5 ب آ 1.
- سازمان اسناد ملی ایران، 297035296 / 847 ل 3 آپ 1، سند 23741/9083 - 1307/10/17.
- سازمان اسناد ملی ایران، اسناد مجموعه نخست وزیری، شماره تنظیم، 102008، شماره پاکت 1773، سند 48101 / 5307 - 1313/11/18.

